

Történelemtudományi Doktori Iskola
Dr. Gergely Jenő
egyetemi tanár

assziriológiai doktori program
Dr. Dezső Tamás
habilitált egyetemi docens

A doktori értekezés tézisei

SYMBOLES NÉO-ASSYRIENS
[Újasszír szimbólumok]

L'INTERPRÉTATION DU RÔLE DES INSIGNES DE POUVOIR ET DES FIGURES EMBLÉMATIQUES
SUR LA BASE DES SOURCES TEXTUELLES, ICONOGRAPHIQUES ET ARCHÉOLOGIQUES
[A hatalmi jelvények és jelképek szerepének értelmezése
írott, képi és tárgyi források vizsgálatával]

témavezető: Dr. Dezső Tamás
habilitált egyetemi docens

készítette: Niederreiter Zoltán

Budapest
2008

TARTALOM

Előszó

I. fejezet: Az újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvények szerepének értelmezése
(A buzogányok két csoportjának azonosítása)

- I.1. Egy hatalmi jelvény két csoportjának azonosításáról és elnevezéséről
- I.2. Uralkodók és alattvalók fogadalmi jelvénye
- I.3. A rangjelölő jelvények (az oroszlánfejes buzogányok csoportja)
- I.4. Az újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvények összehasonlítása
- I.5. A jelvények hordozóinak és felajánlóinak azonosítása
- I.6. Katalógus

II. fejezet: Szín-ah-uszur hatalmi jelvénye és pecsételője
(II. Sarrukín egy főméltóságának személyes szimbólumai)

- II.1. Négy oroszlánfejjel díszített feliratos buzogány (AO 21368)
AO 21368 leírása és felirata
- II.2. Szín-ah-uszur (Ó Szín, örizd a fivért!)
- II.3. II. Sarrukín nagyvezíre (*sukkalmahhu – sukcallu rabû*)
- II.4. Szín-ah-uszur pecsételőjének azonosítása
- II.5. Szín-ah-uszur személyes szimbólumainak szerepe II. Sarrukín udvarában
- II.6. Egy főméltóság ábrázolásának kérdése a II. Sarrukín-kori udvari művészetben

III. fejezet: A csillagképek szerepe a királyi ideológiában

- III.1. Assur-ah-iddina prizmája: BM 78223 (Bu 88-5-12, 77+78+x)
- III.2. „Esarhaddon’s name among the stars”
- III.3. Az Adad-templom falfestményének azonosítása
- III.4. Dúr-Sarrukín Akropoliszán feltárt templomegyüttes ikonográfiai programja

IV. fejezet: II. Sarrukín udvartartásának adományozott emblémák szerepe
(A királyi ideológia szolgálatára rendelt szimbolikus ábrák értelmezése)

- IV.1. A bika és az oroszlán szimbolikus szerepe az újasszír királyok udvarában
- IV.2. Az isteni és a királyi szimbólumok szerepe az udvarban
- IV.3. A skorpió szerepe II. Sarrukín udvarában
- IV.4. Szín-ah-uszur szimbólumai: az ómega formájú szimbólum és a dromedár
- IV.5. A szimbolikus ábrák szerepe II. Sarrukín udvarában:
pecsételők és téglabélyegzők
- IV.6. Dúr-Sarrukín
- IV.7. Katalógus

Appendix: Vizsgált tárgytypusok (A) és tárgyak (B) mutatója

Bibliográfia

TARTALOM

Előszó

I. fejezet: Az újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvények szerepének értelmezése
(A buzogányok két csoportjának azonosítása)

I.1. Egy hatalmi jelvény két csoportjának azonosításáról és elnevezéséről

I.2. Uralkodók és alattvalók fogadalmi jelvénye

I.3. A rangjelölő jelvények (az oroszlánfejes buzogányok csoportja)

I.4. Az újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvények összehasonlítása

I.5. A jelvények hordozóinak és felajánlóinak azonosítása

I.6. Katalógus

II. fejezet: Szín-ah-uszur hatalmi jelvénye és pecsételője
(II. Sarrukín egy főméltóságának személyes szimbólumai)

II.1. Négy oroszlánfejjel díszített feliratos buzogány (AO 21368)

AO 21368 leírása és felirata

II.2. Szín-ah-uszur (Ó Szín, őrizd a fivért!)

II.3. II. Sarrukín nagyvezíre (*sukkalmahhu – sukkallu rabū*)

II.4. Szín-ah-uszur pecsételőjének azonosítása

II.5. Szín-ah-uszur személyes szimbólumainak szerepe II. Sarrukín udvarában

II.6. Egy főméltóság ábrázolásának kérdése a II. Sarrukín-kori udvari művészetben

III. fejezet: A csillagképek szerepe a királyi ideológiában

III.1. Assur-ah-iddina prizmája: BM 78223 (Bu 88-5-12, 77+78+x)

III.2. „Esarhaddon’s name among the stars”

III.3. Az Adad-templom falfestményének azonosítása

III.4. Dúr-Sarrukín Akropoliszán feltárt templomegyüttes ikonográfiai programja

IV. fejezet: II. Sarrukín udvartartásának adományozott emblémák szerepe
(A királyi ideológia szolgálatára rendelt szimbolikus ábrák értelmezése)

IV.1. A bika és az oroszlán szimbolikus szerepe az újasszír királyok udvarában

IV.2. Az isteni és a királyi szimbólumok szerepe az udvarban

IV.3. A skorpió szerepe II. Sarrukín udvarában

IV.4. Szín-ah-uszur szimbólumai: az ómega formájú szimbólum és a dromedár

IV.5. A szimbolikus ábrák szerepe II. Sarrukín udvarában:
pecsételők és téglabélyegzők

IV.6. Dúr-Sarrukín

IV.7. Katalógus

Appendix: Vizsgált tárgytipusok (A) és tárgyak (B) mutatója

Bibliográfia

A hatalmi jelvények és jelképek mindig is a kutatások és érdeklődésünk középpontjában álltak. A szimbolikus tárgyak és ábrázolások a királyok és főrangúak tulajdonában egyaránt erőt és hatalmat, a birtokosok vagy hordozójuk számára méltóságot jelképeztek. Bár e szimbólumok eredetét, adományozásuk módját vagy alkalmazási közegét tanulmányozva a források hiányában számos – még megválaszolatlan – kérdéssel állunk szemben, a szimbólumok szerepének fontossága első megjelenésük óta kimutatható. A jelvények vagy a jelképek egyaránt feltűnnek Mezopotámia első királyságaiban, majd a Közel-Kelet első birodalmaiban, és használatuk hagyománya a századok folyamán megőrződött, így lehetséges az, hogy az örökséget a későbbi civilizációk anyagi kultúrájában is megtaláljuk.

A doktori értekezés témáját az írott, képi és tárgyi forrásokkal azonosítható újasszír szimbólumok két csoportjának vizsgálata képezi. A munka elsődleges célja a királyok és a főméltóságok jelvényeinek, valamint azoknak a jelképeknek az azonosítása, amelyek e személyek hatalmi befolyását jelölték. Az alábbi értelmezés tehát nemcsak az uralkodói jelvényekkel és emblémákkal foglalkozik, hanem megpróbálja az „alattvalók” egy szűk körében: a királyi ház tagjai, az udvari méltóságok és tisztviselők, a tartományi kormányzók és katonai parancsnokok tulajdonában azonosítani a szimbólumokat.

A rangjelölő tárgyakat vagy az emblémaként használt jelképeket ugyanis a királyi mintát követve az Udvar elkészítette az uralkodó közvetlen környezete, a főméltóságok és egyes tisztviselők számára. A szimbólumok pedig a birtokosok rangját, tulajdonát vagy kötelezettségeik végrehajtását jelölték a befolyási övezetükben: a „Palotában”, a tartományi központban vagy a hadseregben. Az értelmezésünk szerint azonban mindezen felül, ezek az Udvar által adományozott királyi mintára készült jelvények és jelképek, lényegében a király hatalmát, a központi hatalom egységét jelképezték.

I. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI

A négy fő fejezetre tagolódo doktori értekezés fő célkitűzése az újasszír szimbólumok két csoportjának: a hatalmi jelvények és jelképek azonosítása, és szerepük értelmezése. Az értekezés tartalmazza a fogadalmi és a rangjelölő jelvények első összehasonlító elemzését, valamint az emblémaként megjelenő ún. *lumāšu*-szimbólumok és az újasszír udvari művészetből ismert szimbolikus ábrák első közös feldolgozását. A két csoport közötti kapcsolatot azonos tulajdonsaikon és használati közegeikön kívül alátámasztja az is, hogy eredetileg a király birtokában fordultak elő, idővel – uralkodói mintára – azonban a királyi ház tagjai és az udvari méltóságok szférájában is megjelentek. Az összegyűjtött források bizonyítják, hogy az asszír udvarban a Szargonida-kor kezdetétől, elsődlegesen II. Sarrukín uralkodása idején a hatalom jelvényei és jelképei egy jól rekonstruálható rendszerben, az Udvar felügyelete mellett készültek el, és a királyi hatalmat képviselő méltóságok és tisztviselők számára adományozták őket.

A fent leírt értelmezés bizonyításához a három év alatt elvégzett doktori kutatómunka során az újasszír korra, elsődlegesen a VIII. századra és a VII. század első felére keltezhető forrásokat gyűjtöttem össze, amelyek az uralkodói szférában (főleg az udvari életben, a tartományi igazgatásban és a hadseregben) használt jelvények és jelképek eredetét azonosítják, és a szerepüket értelmezik. A felvetett kérdések megválaszolásához több olyan kiadatlan, vagy csak részleteiben ismert feliratos vagy emblémát hordozó tárgyat vizsgáltam meg és rajzoltam le, amelyek lehetővé tették a két forráscsoport elemzését. A tárgyak közvetlen vizsgálatán túl, a XIX. századi nagy asszír (elsődlegesen a dūr-sarrukíni és kalhui) ásatások publikációinak szöveges és képi dokumentációjának vizsgálatára koncentráltam. E „valódi forrásértékkel” rendelkező feljegyzések ugyanis számos olyan információt

hordoznak, amelyeket a mai kutatások mellőznek, pedig éppen ezek a kiadványok tették lehetővé a választott téma feldolgozását.

A kutatás módszerében elsődleges fontosságú volt (és mindez a doktori munkában is jól nyomon követhető), hogy a választott szimbólumok vizsgálatakor mindhárom forráscsoportot: az írott, képi és tárgyi információkat együtt értelmezsem. A kutatási témám által felvetett kérdésekre ugyanis csak a három forrástípus közös elemzésével lehet megfelelő választ adni. Így elegendő információ szerezhető ahhoz, hogy a főrangúak körében megjelenő rangjelölő jelvények és jelképek mindeddig nyitott kérdése megválaszolhatóvá váljon, a király és alattvaló hatalmi viszonya egy új aspektusból legyen ábrázolható, és a királyi ideológiát meghatározó szimbólumok szerepe értelmezhetővé váljon.

A témának a fent említett forrásokkal történő vizsgálatával és a felmerülő problémák tisztázásával a fő célkitűzésem tehát az Asszír Birodalom hatalmi rendszerének és uralkodói ideológiájának vizsgálata a rangjelölő jelvények és jelképek szerepének értelmezésével.

II. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS SZERKEZETE

Az ELSŐ FEJEZET bázisát a 2005 júniusában megvédett egyetemi szakdolgozatom (*Diplôme de DEA, Paris VIII*) alkotja, amely az újasszír fogadalmi és hatalmi jelvényeket vizsgálja. E munka tehát az Asszír Birodalom alattvalói által birtokolt rangjelölő tárgyak két csoportját próbálja azonosítani a rendelkezésre álló valamennyi forrás összegyűjtésével. A fejezet tehát egy tárgyítípus általam rekonstruált két csoportját: a fogadalmi jelvényeket (egy istenség számára felajánlott buzogányokat) és a rangjelölő jelvényeket (a kutatásban oroszlánfejes buzogányként ismert tárgyakat) hasonlítja össze. Az összehasonlító elemzés egyértelművé teszi, hogy a két csoport jelvényeinek előkerülési helye, anyaga és kiképzése, a rájuk vésett

feliratok, lényegében az alkalmazási közegük teljesen különbözik, azonban az eredetük, szimbolikus értékük, készítési idejük, valamint hordozóik és felajánlók rangja azonos.

Az összegyűjtött források tanulmányozásával tehát sikerült az újasszír jelvényeket azonosítani és első valódi osztályozásukat elvégezni, vagyis a rekonstruált csoportok készítésének keletkezését és alkalmazási közegét meghatározni. A múzeumokban elvégzett kutatásoknak köszönhetően a szakirodalomban megjelent leírásokat kibővítettem, és lehetőségem nyílt huszonhat jelvényt és e tárgytypus ábrázolásait megvizsgálni. A fejezet tartalmazza tizenegy jelvénynek, továbbá nyolc domborműről ismert ábrázolásnak az első rajzát, ezenkívül a feliratos jelvények szövegének átírását és fordítását, amelyek közül két korábban kiadatlan felirat (AO 21368 és Ass 10274 – VA 5929) feldolgozása is szerepel e munkában.

Az összehasonlító elemzésen kívül e fejezet fő célkitűzése az újasszír hatalmi jelvények hordozójának és adományozójának azonosítása. Elsődlegesen a VIII. századra keltezhető írott források alapján a tárgyak tulajdonosának rangja és beosztása rekonstruálhatóvá vált. A főméltóságok, udvari tisztviselők és kormányzók rendelkeztek olyan jogkörrel, mely lehetővé tette, hogy az Udvarban, a tartományi központok irányításakor vagy a hadsereg élén hordozzák a hatalom szimbólumait. Az értelmezés szerint a jelvények „kettős szerepkörben” a birtokosuk rangját és beosztását jelölték, de egyúttal a legfelsőbb hatalmat, az uralkodó hatalmát is szimbolizálták, aki e jelvényeket a birodalom „szolgáinak” adományozta.

A királyi hatalmat és egyúttal rangot vagy beosztást szimbolizáló jelvényeket méltóságok és tisztviselők hordozták, meg kell azonban említeni azokat a fogadalmi tárgyakat, amelyeket a rangjelölő jelvények helyettesítésére készítettek el, hogy azt valamelyik istenség számára felajánlják. Az áldozati aktus egyértelműen a királyok ún. fogadalmi

buzogányának mintájára történt, azonban az uralkodók felajánlásának évszázados szokása a főrangúak körében mutatható ki a VIII. század elejétől.

Jelen munka egyértelművé teszi, hogy az újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvények szakrális, illetve világi („udvari”) szférában egyaránt azonosíthatók. A rangjelölő jelvények azonban ekkortól a megnövekedett királyi hatalmat is jelképezték. A VIII. századra keltezhető tárgytypus egyes csoportjainak és azok készítési idejének azonosításán túl sikerült rekonstruálni az újasszír hatalmi jelvények készítési eljárását és alkalmazási közegét. Egyértelműen bizonyítható, hogy e szimbolikus tárgyak folyamatos fejlesztésével II. Sarrukín uralkodása idején tökéletesítette az Udvar a fent leírt rendszert.

Az LI. *Rencontre Assyriologique Internationale* konferencián (Münster, 2006. július): *Interprétation du rôle d'un insigne de pouvoir néo-assyrien* címen tartott előadás alkalmával a fent ismertetett értelmezést és a múzeumi kutatómunka fő eredményeit mutattam be. Némi módosítástól eltekintve az első fejezet a konferenciakötetben megjelenő kézirattal azonos.

A MÁSODIK FEJEZET kísérletet tesz Szín-ah-uszur, II. Sarrukín „kedvenc” fivérének (*talim Šarru-kîn*) bemutatására, azonosítva rangját, udvari kötelezettségeit és személyes tárgyait. Így egy főméltság szerepét próbálom meg értelmezni az udvari művészetből és a régészeti feltárások révén megismert források, valamint a feliratos tárgyak együttes vizsgálata alapján.

Az alábbi értelmezés kiindulópontját V. Place 1852-54 között zajló dūr-sarrukíni ásatásáról származó hatalmi jelvény korábban kiadatlan kétsoros feliratának és a második sor végére vésett két szimbolikus ábrának az értelmezése képezi. A *Musée du Louvre* gyűjteményében őrzött tárgy (AO 21368) egyrészt azért fontos, mert feliratának köszönhetően sikerült egyértelműen azonosítani Szín-ah-uszur rangját, aki II. Sarrukín Udvarának egyik legbefolyásosabb személye, a birodalom nagyvezíre (*sukkallu rabû*) volt. Másrészt azért válik fontossá e jelvény, mert a rávésett két szimbolikus

ábra az általunk ismert első bizonyítékát jelentheti azoknak a királyi emblémák mintájára készített jelképeknek, amelyek a főméltóságok tárgyait, kötelezettségeit vagy jogkörét jelölték az Udvarban. A feliratos és szimbolikus ábrákat hordozó oroszlánfejes buzogány (AO 21368) tehát az első olyan forrásunk, mely lehetővé teszi a hatalmi jelvények és jelképek együttes vizsgálatát egy főméltóság esetében.

A második fejezet Szín-ah-uszurt, a testőrség parancsnokát, nagyvezírt és királyi fivért próbálja bemutatni az új forrásokra, a kétsoros felirat (AO 21368) mellett elsődlegesen képi és tárgyi forrásokra koncentrálna. A képi források közül elsődleges a hatalmi jelvényre vésett dromedár és az ómega formájú szimbólum, mely lehetővé tette Szín-ah-uszur pecsételőjének azonosítását. A *British Museum* gyűjteményében megvizsgált és lerajzolt pecsétlenyomat (ND 809) ábrázolásán a dromedár és az ómega formájú szimbólum jelenik meg. A két szimbólumot pedig a király (II. Sarrukín) és egy udvari méltóság (véltetően a pecsételő tulajdonosa: Szín-ah-uszur) alakja keretezi. Az ábrázolt kompozíció két oldalsó alakjának (király és udvari méltóság) forrásai a kortárs udvari művészetből, a dūr-sarrukíni palota domborműveiről ismert azonos kiképzésű alakok. A pecséten megjelenő kompozíció lényegét a közepén elhelyezkedő jelképeknek a király általi adományozása jelenti.

Értelmezésünk szerint a Szín-ah-uszurnak attribúált képi szimbólumok a főméltóság tulajdonában álló tárgyakat és udvari kötelezettségeinek teljesítését jelölik. Dūr-Sarrukínból és Kalhuból ugyanis előkerültek olyan kortárs tárgyak: bélyeges téglák és két tárolóedény-töredék, amelyek az ómega formájú szimbólumot hordozzák. A tárgyak előkerülési helye, valamint az építkezési és az adminisztratív szövegek egyaránt arra utalnak, hogy ezek a tárgyak egy udvari méltóság által felügyelt műhelyből származnak, ahol

azonos emblémával látták el azokat a termékeket, amelyek az Udvarba kerülve az illető kötelezettségeinek végrehajtását jelölték.

Az Udvar által Szín-ah-uszurnak adományozott rangjelölő jelvényen és pecsételőn, továbbá a kötelezettségeit jelölő tárgyakon egyaránt azonosítható az ómega-formájú szimbólum. Egyértelmű a hasonlóság e szimbólum, valamint a kortárs uralkodói emblémák, II. Sarrukín udvari művészetéből jól ismert bika- és oroszlánábrázolások között. Az asszír művészetben a IX. századtól jól nyomon követhető királyi jelképekkel, az oroszlán és a bika emblémájával ellentétben azonban most már egy alattvaló, a király kedvenc fivére, nagyvezíre és a királyi testőrgárda parancsnoka tulajdonában is megjelennek az Udvarban használt jelképek. A most azonosított emblémák alapján rekonstruált modell, mint azt a doktori értekezés mutatja, a királyi ház és az udvar más méltóságai esetében is igazolható.

A fenti értelmezés lényegét az *Ókortudományi Társaság felolvasó ülésén* mutattam be 2005 novemberében „Titkosírás II. Sarrukín udvarában (Szín-ah-uszur, a nagyvezír és királyi fivér)” címmel, míg a témáról írt tanulmányom „L’insigne de pouvoir et le sceau du grand vizir Sîn-ah-uşur (Les symboles personnels d’un haut-dignitaire de Sargon II)” címmel jelent meg: *Revue d’Assyriologie et d’Archéologie Orientale* 99 (2005) 57-76. A második fejezet kéziratának kiadásakor Prof. Dr. Dominique Charpin segített megjegyzéseivel és javaslataival. A szakfolyóiratban közzétett tanulmány változatlan formában alkotja disszertációm második fejezetét.

A HARMADIK és a NEGYEDIK FEJEZET az újasszír udvari művészetből ismert emblémák és a *lumāšu*-szimbólumok közös értelmezését mutatja be. A két forráscsoport összevont vizsgálatával sikerült II. Sarrukín Udvarában azonosítani egy olyan jelképrendszert, melynek forrását az istenek szimbólumai, csillagképek és szimbolikus ábrák alkották. Az értelmezés szerint e szimbólumok nemcsak a király, hanem a királyi ház tagjai és a

méltóságok birtokában is megjelennek. Az „égi eredetű” emblémákat az udvari értelmiség (intellektuális elit) megrendelésére az udvari írnokok és mesterek közösen alkották.

Tudjuk, hogy II. Sarrukín uralkodása idején a király nevét és címeit egyfajta rébusz-írás vagy kriptográfia alapján is lejegyezték. Ezt a fajta rejtvény vagy titkosírást a később uralkodó Assur-ah-iddina korában íródott királyfelirat *lumāšu*-írásnak nevezi, a szakirodalom pedig „csillagírásként” azonosít. Assur-ah-iddina prizmájának felirata és a rajta szereplő pecsételt ábrák egyértelműsítik, hogy a *lumāšu*-szimbólumok alkotta írást a király nevének lejegyzésére használta. Ezeket a szimbólumokat azonban eredetileg, az Enúma elis szerint (V. 1-2), Marduk a Világ teremtésekor alkotta meg, hogy az égen az istenek képmásai legyenek. A teremtéseposz leírásából tudjuk, hogy Marduk, miután legyőzte Tiámatot, megalkotta az alsó égkört, a csillagok helyét, és a csillagokból megrajzolta a *lumāšu*-szimbólumokat, az istenek jelképeit, a csillagképeket.

Az általunk ismert legkorábbi példái az íráshoz használt *lumāšu*-szimbólumoknak II. Sarrukín korára datálhatóak. II. Sarrukín a neve lejegyzésére használta a csillagképeket. A Dúr-Sarrukínban feltárt templomegyüttes több szentélyének bejárati homlokzatát olyan mázas téglákkal kirakott *lumāšu*-szimbólumok díszítették, amelyek megfejtése egyértelművé tette, hogy valóban a király nevét és fő címeit rejtik a jelképek.

A HARMADIK FEJEZET a *lumāšu*-szimbólumok kutatástörténetének bemutatása után e szimbólumok egy újabb példáját azonosítja és próbálja értelmezni. V. Place 1852-54-es dúr-sarrukíni ásatásai során vált ismertté a templomegyüttes Adad-szentélyében egy falfestmény, amelyről csak az ásatási monográfia egy rajza és rövid leírások tanúskodnak. A kompozíció ábrái a *lumāšu*-szimbólumok egy új kombinációját, II. Sarrukín újabb névfeliratát rejtik. A város akropoliszán feltárt szentélyekből ismert további

lumāšu-ábrázolások együttes vizsgálata a templomok közös ikonográfiai programjának azonosítását tette lehetővé. A kompozíciók egyaránt a király névfeliratát tartalmazó „csillagírások”.

A NEGYEDIK FEJEZET az újasszír udvari művészetből ismert emblémák szerepének értelmezését mutatja be. A rekonstrukció szerint az emblémák az újasszír királyok, a hárem, továbbá II. Sarrukín uralkodásától az udvari méltóságok tulajdonában azonosíthatók. Az újasszír királyok tulajdonát elsődlegesen a bika vagy oroszlán emblémája jelképezi. A két királyi szimbólum valamelyikével jelölt tárgyakra gyakran a király nevét és fő címét („Asszír király”) is lejegyezték. Az asszír Udvarból ismert királyi tulajdonokon a IX. századtól jól nyomon követhető a királyi embléma (oroszlán vagy bika) és a királyi titulátúra bevéssett kombinációjának alkalmazása. E példák valamennyi újasszír előfordulását összegyűjtve sikerült bizonyítani e kombináció következetes használatát. A vizsgálat egyértelművé tette, hogy II. Sarrukín korában váltak e jelképek a legfontosabbá, hiszen ekkorra datálható a legtöbb előfordulása a vizsgált kombinációnak, és ekkor készülnek az első „csillagírások” is. A II. Sarrukín-féle „csillagírások” is e kombináció mintájára készültek, hiszen itt is a király nevét és fő címét jegyezték le. Ezekben a szövegekben a bika vagy az oroszlán ábrájával jelölték a király szót.

Az újasszír korban az uralkodói jelképeken kívül e munka a királyi ház többi tagjának és az udvari főméltóságoknak is azonosítja az emblémáját. Sikerült rekonstruálni egy rendszert, amely szerint a *lumāšu*-szimbólumok megjelenésével egyidőben, éppen II. Sarrukín Udvarában jelennek meg először olyan emblémák, amelyek a királyi jelképekkel azonos jellegzetességeket mutatnak. Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak az emblémák, hanem a munkámban rekonstruált kombináció: embléma és tulajdonjelölő felirat is azonosítható az új példákon.

Az uralkodó hitvesének, Atalia királynénak két személyes tárgyára rávésték Atalia tulajdonjelölő feliratát, a király nevét és legfontosabb címét („Asszíria királya”), de ezen kombinációk a bika vagy az oroszlán helyett már a skorpiót jelenítik meg. A kutatások már azonosították a skorpió szerepkörét, e szimbólum a Szargonida-korban a királynék személyes tárgyainak és a királyi hárem tevékenységének jelölésére szolgáltak. Miként a bika vagy az oroszlán, a skorpió is istenszimbólum volt, és a csillagképét jól ismerték az újasszír korban. A király és a királyné szimbóluma mellett azonban a király fivérének és nagyvezírének szimbólumát, az ómega formájú szimbólumot is azonosíthatjuk, mely Szín-ah-uszur hatalmi jelvényére a fenti kombinációval íródott. Az ómega formájú szimbólum az anyaméhet ábrázolja, amely csillagképként (*Uterus*) és a termékenységistennő szimbólumaként is ismert.

Dúr-Sarrukín és Kalhu városából előkerült bélyeges téglák és pecsétlenyomatok ábrázolásai egyértelművé tették, hogy a fenti szimbólumokkal rokon emblémákat azonosíthatunk az Udvarban működő méltóságok és tisztviselők tulajdonában. Eredetileg az istenek szimbólumaként és csillagképként ismert ábrákat ezekben az esetekben már (nemcsak a király, mint azt korábban gondolták, hanem) a királyi ház tagjai és az udvari méltóságok is birtokolták. A szimbólumok azonos jellege (azonos koruk, előfordulási közegek és eredetük) egyértelművé teszi: a központi irányítás, az Udvar adományozta ezeket számukra, hogy tulajdonjelölő jelképek, a végrehajtott kötelezettségek bizonyítékai, az alattvalóknak emblémája legyen az Udvarban. Egy olyan jelképrendszer ez, amely az udvari művészet és írásbeliség közös alkotása volt az asszír királyi ház és az udvari méltóságok számára. Célja pedig végső soron a királyi hatalom, a központ egységének hangsúlyozása lehetett.

Egy lehetséges magyarázat alapján az udvari írnokok a királyi ház megrendelésére ekkor az istenek szimbólumait is felhasználták, és új

értelmezéssel látták el őket. A királyi ideológia szolgálatára rendelve felelevenítették azokat a motívumokat, amelyeket korábban az istenek világában, az égi szférában képzeltek el. Ebben az időszakban tehát az isteni szimbólumok, a csillagképek mintegy modellként szolgáltak, és már csak tükörcépként jelennek meg a királyi udvar szférájában, hogy a királyi ház és az udvar tagjainak szimbólumai legyenek.

A VII. Ókortudományi Konferencián (Debrecen, 2006. május): „A Szargonida-kori titkosírás szimbólumainak értelmezése (Az udvari költészet és művészet teremtette hatalmi jelképek szerepe a királyi ház körében)” című előadásom során mutattam be a fenti forrásokat és értelmezést, melynek kéziratát: „A Szargonida-kori "csillagírás" szimbólumainak értelmezése (Az udvari költészet és művészet teremtette jelképek szerepe a királyi ideológia szolgálatában)” címmel jelent meg: *Ókor 5: 3-4* (2006) 71-77. A doktori munka harmadik fejezete, mely a *Musée du Louvre* és a *British Museum* kutatóosztályán azóta elvégzett munkám eredményeit és a tárgyról készített rajzaimat is tartalmazza az *Iraq* című szakfolyóiratban fog megjelenni (várhatóan 2008-ban): „Le rôle des symboles figurés attribués aux membres de la Cour de Sargon II (Des emblèmes créés par les lettrés du Palais au service de l'idéologie royale)” címmel. A harmadik fejezet kéziratának elkészítésekor Mrs. Dr. Dominique Collon és Prof. Dr. Michael Roaf segítettek megjegyzéseikkel és javaslataikkal.

III. MÚZEUMI KUTATÓMUNKA

A doktori disszertáció elkészítéséhez a választott forráscsoportokról (tárgyról, valamint feliratról és ábrázolásokról) leírást, átírást és rajzokat készítettem az európai és közel-keleti múzeumi kiállítások és kutatóosztályok felkeresésével az alábbi gyűjteményekben: *Anadolu Medeniyetleri Müzesi* (Ankara), *Arkeoloji Müzesi*, *Eski Şark Eserleri Müzesi* (Isztambul), *British*

Museum (London), *Musée Archéologique Nationale d'Alep* (Aleppó), *Musée du Louvre* (Párizs), *Musées royaux d'Art et d'Histoire* (Brüsszel) és *Vorderasiatisches Museum* (Berlin). Személyesen nem vizsgálhattam meg sem az Irak Múzeumban (Bagdad) őrzött Dúr-Sarrukínból származó két pecsétlenyomatot, sem a *Metropolitan Museum of Art* (New York) gyűjteményében őrzött pecsétlenyomatot, Prof. Walter Farbernek, illetve Dr. Jean Evansnek köszönhetően mégis tanulmányozhattam az *Oriental Institute of the University of Chicago* gyűjteményében őrzött ásatási feljegyzések között szereplő két pecsétlenyomatról készült rajz, illetve a *Metropolitan Museum of Art* fényképarchívumában szereplő kópia számomra elküldött másolatát.

Köszönettel tartozom Dr. Béatrice André-Salvininek és Dr. Elisabeth Fontannek, akik engedélyezték számomra, hogy a *Département des Antiquités Orientales du Musée du Louvre* kutatóhelyiségében (2004. október – december és 2006. november – 2007. január) megvizsgálhassam a gyűjteményben őrzött asszír bélyeges téglákat, relieves díszítésű bronzpántokat és buzogányokat, valamint e tárgyak dossziéit; továbbá Dr. John Curtisnek, aki engedélyezte számomra, hogy a *Department of the Ancient Near East at the British Museum* kutatóhelyiségében mintegy 50 tárgyat: agyagtáblákat, agyagprizmákat, alabástrom vázákat, *askost*, bélyeges téglát, buzogányokat, pecsételőt, pecsétlenyomatokat, téglabélyegzőket és egy festett kerámia töredéket tanulmányozzam (2005. március, 2006. december, 2007. december – 2008. február). E két kutatóosztály több olyan tárgyat bocsátott rendelkezésemre, amelyeknek felirata vagy képi dokumentációja ezidáig kiadatlan volt. Ezenfelül köszönettel tartozom Prof. Dr. Johannes Rengernek (*Institut für Altorientalistik, Freie Universität Berlin*) és Dr. Joachim Marzahnnak (*Vorderasiatisches Museum*), hogy engedélyezték az „Assur Projekt”-ben ismét feldolgozásra kerülő feliratos alabástrom edény és

az Ass 10274 – VA 5929 fogadalmi buzogány vizsgálatát (2007. február). Engedélyüknek köszönhetően az utóbbi tárgyon szereplő felirat általam elkészített első átírását és fordítását megjelentethetem a doktori munkámban és későbbiekben megjelenő publikációmban is. Köszönettel tartozom Dr. Eric Gubelnek (*Département de l'Antiquité*) a munkám során adott tanácsaiért, és azért, hogy engedélyezte a *Musées royaux d'Art et d'Histoire* gyűjteményében őrzött kiadatlan buzogány (O 4784) vizsgálatát, és a tárgyról készült rajzom publikálását. Az *Anadolu Medeniyetleri Müzesi* és az *Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi*, valamint a *Musée du Louvre* gyűjteményében őrzött reliefekről a kiállítási teremben készítettem el a munkámban szereplő rajzokat.

Az említett gyűjteményekben őrzött tárgyak listáját ld. a „Vizsgált tárgytipusok (A) és tárgyak (B)” című alfejezetben. A listában csillaggal jelöltem azokat a tárgyakat, amelyeknek általam elkészített rajza a disszertációban szerepel.

Ezúton szeretném megköszönni Prof. Dr. Francis Joannès, Prof. Dr. Hermann Hunger, valamint Prof. Dr. Markham Geller meghívását, amely lehetővé tette, hogy a doktori kutatómunkámon dolgozzak a CNRS Nanterre-i kutatóközpontjában (*Histoire et Archéologie de l'Orient Cunéiforme*), az *Institut für Orientalistik (Universität Wien)* könyvtárában, valamint a *University College London* könyvtárában és a *British Museum* kutatóosztályán. A külföldi tanulmányutakat a Francia Kormányösztöndíjnak (2004. október – 2005. június, 2006. október – 2007. január és 2007. április-május), az Osztrák-Magyar Akcióalapítvány ösztöndíjának (2007. február-március), valamint a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjnak (2007. december – 2008. február) köszönhetően sikerült megvalósítani.

A doktori kutatásaim során Dr. Dezső Tamás (ELTE Budapest) és Prof. Dr. Francis Joannès (*Paris I*) tanácsaikkal, javaslataikkal segítették a disszertáció megírását.

BIBLIOGRÁFIA

Dúr-Sarrukín és Kalhu régészeti feltárásaival foglalkozó dokumentációk:

- BOTTA, P.E.: *Les lettres de M. Botta sur ses découvertes à Khorsabad, près de Ninive, publiées par M. J. Mohl, membre de l'Institut.* (Extrait du Journal Asiatique, années 1843-1845) Paris 1843-45.
- BOTTA, P.E. – FLANDIN, E.: *Monument de Ninive.* Vols. I-V. Paris 1849-50.
- DAMERJI, M.S.: *Gräber assyrischer Königinnen aus Nimrud.* (Sonderdruck aus *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums* 45 – 1998) Mainz 1999.
- FRANKFORT, H.: *Tell Asmar, Khafaje and Khorsabad. Second Preliminary Report of the Iraq Expedition.* (Oriental Institute Communications 16) Chicago 1933.
- FRANKFORT, H.: *Iraq Excavations of the Oriental Institute 1932/33. Third Preliminary Report of the Iraq Expedition.* (Oriental Institute Communications 17) Chicago 1934.
- HUSSEIN, M.M. – SULEIMAN, A.: *Nimrud. A City of Golden Treasures.* Baghdad 2000.
- LAYARD, A.H.: *The Monuments of Nineveh.* Vol. I. London 1849.
- LAYARD, A.H.: *Nineveh and Its Remains.* Vols. II. London 1849².
- LAYARD, A.H.: *A Second Series of the Monument of Nineveh.* London 1853.
- LAYARD, A.H.: *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon.* London 1853.
- LOUD, G. – ALTMAN, CH.B.: *Khorsabad. Part II: The Citadel and the Town.* (Oriental Institute Publications 40) Chicago 1938.
- LOUD, G.: *Khorsabad. Part I: Excavations in the Palace and at a City Gate.* (Oriental Institute Publications 38) Chicago 1936.
- MALLOWAN, M.E.L.: *Nimrud and Its Remains.* Vols. I-III. London 1966.
- OATES, J. – OATES, D.: *Nimrud. An Assyrian Imperial City Revealed.* London 2001.
- PILLET, M.: *Khorsabad. Les découvertes de V. Place en Assyrie.* Paris 1918.
- PILLET, M.: *Un pionnier de l'assyriologie.* (Cahiers de la Société Asiatique 16) Paris 1962.
- PLACE, V.: *Ninive et l'Assyrie, avec des essais de restauration par Félix Thomas.* Vols. III. Paris 1867-70.

I. FEJEZET

- CALMEYER, P.: *Datierbare Bronzen aus Luristan und Kirmanshah.* (Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie 5) Berlin 1969.
- CURTIS, J.E. – GRAYSON, A.K.: „Some inscribed bronzes from Sherif Khan in the British Museum.” *Iraq* 44 (1982) 87-95.
- DELLER, K.: „The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors.” In K. Watanabe, szerk., *Priests and Officials in the Ancient Near East. Papers of the Second Colloquium on the Ancient Near East – The City and its Life held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo).* Heidelberg 1999, 303-311.
- GRAYSON, A.K.: „Assyrian Official's and Power in the Ninth and Eighth Centuries.” *State Archives of Assyria Bulletin* 7/1 (1993) 19-52.
- LEMAIRE, A.: „Avec un sceptre de fer” Ps II, 9 et l'archéologie.” *Biblische Notizen* 32 (1986) 25-30.
- MUSCARELLA, O.W.: *Bronze and Iron. Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art.* New York 1988.
- VAN BUREN, E.D.: *Symbols of the Gods in Mesopotamian Art.* (Analecta Orientalia 23) Roma 1945.
- WEIDNER, E.F.: „Die assyrischen Eponymen.” *Archiv für Orientforschung* 13 (1939-41) 318-321.

II. FEJEZET

- BAKER (2.), H.D. – MATTILA, R.: „Šīn-aḫu-ušur.” In H.D. Baker, szerk., *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 3/I P-Š. Helsinki 2002, 1128.
- MATTILA, R.: *The King's Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*. (State Archives of Assyria Studies 11) Helsinki 2000.
- MATTILA, R.: „Nabū-bēlu-ka” in.” In H.D. Baker, szerk., *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 2, Part II: L-N. Helsinki 2001, 815-817.
- PARPOLA, S.: „The Construction of Dur-Šarrukin in the Assyrian Royal Correspondence.” In A. Caubet, szerk., *Khorsabad, le palais de Sargon II, roi d'Assyrie. Actes du colloque organisé au musée du Louvre par le Service culturel les 21 et 22 janvier 1994*. Paris 1995, 47-77.
- PARKER, B.: „Excavations at Nimrud, 1949-1953. Seals and Seal Impressions.” *Iraq* 17 (1955) 93-125.
- POSTGATE, J.N. – MATTILA, R.A.: „Il-yada' and Sargon's Southeast Frontier.” In Gr. Frame, szerk., *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden 101) Leiden 2004, 235-254.
- POTTIER, E.: *Catalogue des antiquités assyriennes. Musée National du Louvre*. Paris 1917.
- READE, J.E.: „The ziggurat and temples of Nimrud.” *Iraq* 64 (2002) 135-216.

III. ÉS IV. FEJEZET

- COLLON, D.: „Filling Motifs.” In U. Finkbeiner *et al.*, szerk., *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens Festschrift für Rainer Michael Boehmer*. Mainz 1995, 69-76.
- FINKEL, I.F. – READE, J.E.: „Assyrian Hieroglyphs.” *Zeitschrift für Assyriologie* 86 (1996) 244-268.
- HERBORDT, S.: *Neuassyrische Glyptik des 8.-7. Jh. v. Chr.* (State Archives of Assyria Studies 1) Helsinki 1992.
- LANDSBERGER, B. – KINNIER WILSON, J.V.: „The Fifth Tablet of "Enuma Eliš”.” *Journal of Near Eastern Studies* 20 (1961) 154-179.
- LIVINGSTONE, A.: *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*. Oxford 1986.
- LUCKENBILL, D.D.: „The Black Stone of Esarhaddon.” *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 41 (1925) 165-173.
- MITCHELL, T.C. – SEARIGHT, A.: *Stamp Seals III: Impressions of Stamp Seals on Cuneiform Tablets, Clay Bullae, and Jar Handles*. (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum) Leiden – Boston 2008.
- PARKER, B.: „Seals and Seal Impressions from the Nimrud Excavations, 1955-58.” *Iraq* 24 (1962) 26-40.
- PARPOLA, S.: „The Assyrian Cabinet.” In M. Dietrich – O. Loretz, szerk., *Vom Alten Orient zum Alten Testament. Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993*. (Alter Orient und Altes Testament 240) Neukirchen-Vluyn 1995, 379-401.
- PORTER, B.N.: *Trees, Kings, and Politics. Studies in Assyrian Iconography*. (Orbis Biblicus et Orientalis 197) Fribourg – Göttingen 2003.
- READE, J.E.: „The Khorsabad glazed bricks and their symbolism.” In A. Caubet, szerk., *Khorsabad, le palais de Sargon II, roi d'Assyrie. Actes du colloque organisé au musée du Louvre par le Service culturel les 21 et 22 janvier 1994*. Paris 1995, 225-251.
- ROAF, M. – ZGOLL, A.: „Assyrian Astroglyphs: Lord Aberdeen's Black Stone and the Prisms of Esarhaddon.” *Zeitschrift für Assyriologie* 91 (2001) 263-295.
- SEIDL, U.: „Die babylonische Kudurru-Reliefs.” *Baghdader Mitteilungen* 4 (1968) 7-220.

A doktori disszertáció témaköréhez tartozó előadások és tanulmányok (2004-2007)

„Interprétation du rôle d'un insigne de pouvoir néo-assyrien”: 52e Rencontre Assyriologique Internationale: *Krieg und Friede* (Münster, 2006)

„Szimbolikus írásrendszer a birodalmi ideológia szolgálatában (A *lumāšu*-jelképek értelmezése az újasszír udvari művészet és költészet tükrében)”: Mi, fiatal ókorosok. Doktoranduszok előadónapja az ELTE BTK-n (Budapest, 2006)

„A Szargonida-kori titkosírás szimbólumainak értelmezése (Az udvari költészet és művészet teremtette hatalmi jelképek szerepe a királyi ház körében)”: VII. Ókortudományi Konferencia (Debrecen, 2006)

„Titkosírás II. Sarrukín udvarában (Szín-ah-uszur, a nagyvezír és királyi fivér hatalmi jelképei)”: Ókortudományi Társaság: *felolvasóülés* (Budapest, 2005)

„Interprétation du rôle des insignes votifs et des insignes de pouvoir néo-assyriens (Un parallèle étonnant entre les deux catégories des masses d'armes)” In *Krieg und Friede* (52e Rencontre Assyriologique Internationale) Münster. [megjelenés alatt]

„A Szargonida-kori „csillagírás” szimbólumainak értelmezése (Az udvari költészet és művészet teremtette jelképek szerepe a királyi ideológia szolgálatában)”. *Ókor* V/3-4 (2006) 71-77.

„L'insigne de pouvoir et le sceau du grand vizir Sîn-ah-ušur (Les symboles personnels d'un haut-dignitaire de Sargon II)”. *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 99 (2005) 57-76.

„Egy újasszír fogadalmi és rangjelölő jelvény (A hatalmi szimbólumok egyikének azonosítása filológiai, művészettörténeti és régészeti források vizsgálatával)”. *Sic Itur ad Astra* 15 (2004) 25-73.